

Dėsninga infliacija

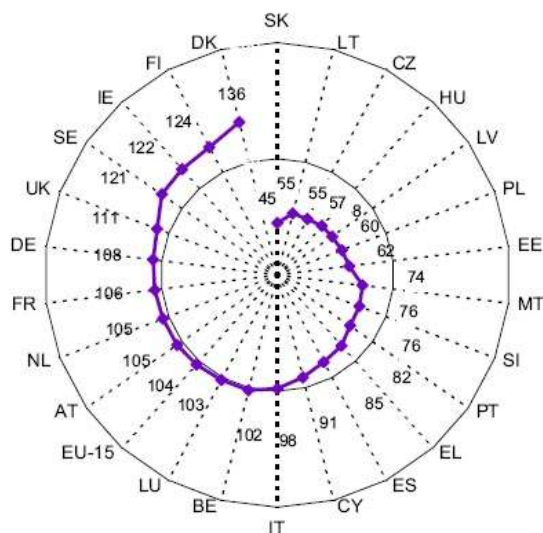
Vygintas Gontis

Infliacijos tema dar ilgai jaudins Lietuvos visuomenę, politikus, žurnalistus ir, žinoma, mokslininkus. Ji kliudo kiekvieną, nes visas mūsų gyvenimas aprūpinamas per prekinis piniginis sandorius. Visi be išimties esame vartotojai, tik kai kurie iš mūsų dar ir verslininkai, parduodantys savo produkciją bei paslaugas. Todėl į infliaciją kaip kainų lygio didėjimo reiškinį visuotinai žvelgiama kaip į problemą, kurią reikia įveikti. Tačiau kainų lygis ir jo pasiskirstymas ekonominiame pasaulio žemėlapyje yra labai svarbus makroekonominis rodiklis, kuris panašiai kaip ir valstybių bendrasis vidaus produktas (BVP) yra didesnis ten, kur aukštesnis ekonomikos išsivystymo bei žmonių gyvenimo lygis. Ekonomikoje šis ryšys yra vadinamas Penn efektu (detaliau žiūrėkite http://en.wikipedia.org/wiki/Penn_effect). Todėl, siekdami didesnio ekonominės veiklos veiksmingumo ir aukštesnio gyvenimo lygio, neišvengiamai turėsime įveikti ir spartesnio kainų lygio didėjimo (infliacijos) laikotarpius. Tai reiškia, kad turime suprasti ne tik neigiamus infliacijos padarinius, bet suvokti ją kaip dėsningos ekonominės raidos palydovę. Vien tik aklaikovodami su infliacija, stabdydami ją tada, kai ji yra objektyvi, galime pakenkti savo šalies ekonomikos augimui.

Šiuos beveik teorinius samprotavimus noriu pasiūlyti visiems, kurie nėra abejingi kaistančioms diskusijoms tolesnės Lietuvos ekonomikos raidos klausimais. Būsiu labai dėkingas visiems, kurie šiuose samprotavimuose išvelgs klaidų, netikslumų ar principinių problemų. Dar labiau norėčiau rasti bendraminčių, kurie žiniomis ir giliu ekonomikos procesų supratimu prisidėtų prie teisingesnio mūsų šalies ekonominės raidos aiškinimo. Mums visiems yra būtinas gilesnis vykstančių procesų suvokimas, nes tolesnės ekonominės plėtros sąlygomis sutiksime vis daugiau konkurentų, kurie formuos mūsų šalies žmonių ir politikų klaidingą požiūrį į šiuos procesus. Galima sakyti, kad tokie mėginimai jau yra prasidėję, ir vis daugiau tenka girdėti abejotinos kokybės Lietuvos ekonomikos raidos vertinimų.

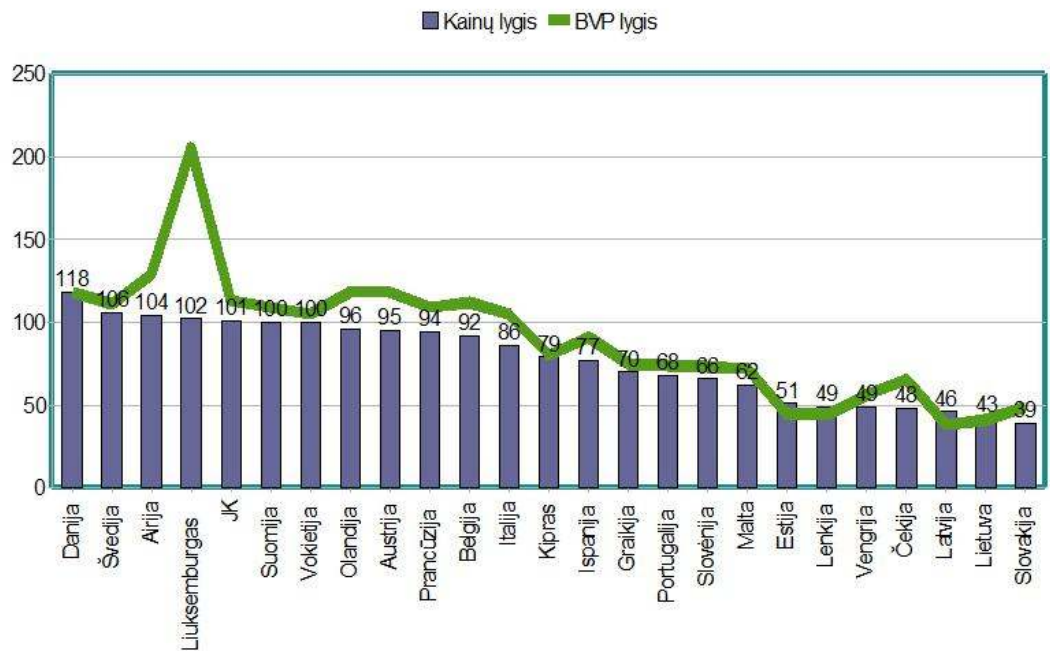
Pradėsiu nuo kelių argumentų, padedančių suprasti sparčiai besivystančių šalių infliacijos ryšį su ekonomikos augimu. Toks ryšys neišvengiamai egzistuoja dėl to, kad tiek ekonomikos augimas, tiek kainų didėjimas reikalauja didėjančio pinigų kiekio apyvartoje, o augančiai gamybai būtinau reikia daugiau išteklių. Svarbu ir tai, kad demokratiškoje visuomenėje gaminamos prekės ir teikiamos paslaugos turi būti skirtos žmonėms, jų poreikiams; tai paprastai vadiname vartojimu. Kiekybinį ryšį tarp bendrojo vidaus produkto lygio ir kainų lygio lengviau nustatyti pagal valstybių makroekonominis rodiklius, kuriuos pateikia OECD ir „Eurostat“. Tam yra naudojamas kainų lygio indeksas (KLI), pagal tą pačią metodiką jis skaičiuojamas daugumoje šalių. Pirmame paveikslėlyje pateikiame Europos Sąjungos valstybių vartojimo prekių ir paslaugų kainų lygio indeksą, matuojamą ES kainų vidurkiu, prilyginto šimtui santykinų vienetų, atžvilgiu.

1 pav. ES valstybių vartojimo prekių ir paslaugų kainų lygio indeksas 2002 m., (<http://europa.eu.int>).

ES valstybių kainų lygis 2002 m. skyrėsi iki trijų kartų: nuo Slovakijos (SK, indeksas 45) iki Danijos (DK, indeksas 136). Kainų lygis įvairiose valstybėse skiriasi dėl daugelio priežasčių: tam turi įtakos mokesčių sistemos bei pinigų politikos skirtumai, net gamtinės geografinės sąlygos. Tačiau niekaip negalima nepastebėti svarbiausio – kainų lygis yra labai susijęs su valstybių ekonominio išsivystymo lygiu. Jau pirmame paveikslėlyje matome, kad Rytų Europos valstybėse yra gerokai mažesnis kainų lygis negu bendras ES vidurkis. Antrame paveikslėlyje pateikiame kiekybinį ES valstybių kainų lygio ir BVP vienam gyventojui lygio indeksu sugretinimą.

2 pav. Kainų ir BVP vienam gyventojui lygių indeksai ES valstybėse 2002 m. OECD vidurkio lygaus 100 vienetų atžvilgiu (<http://www.oecd.org/std/ppp>).

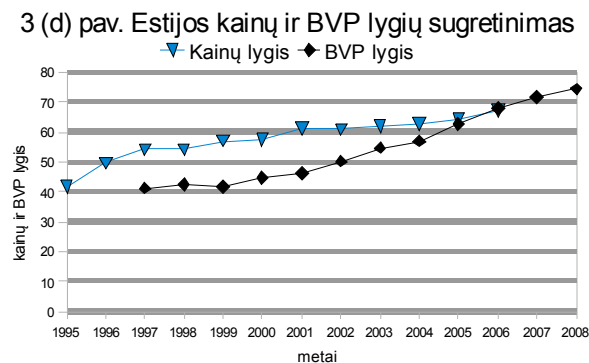
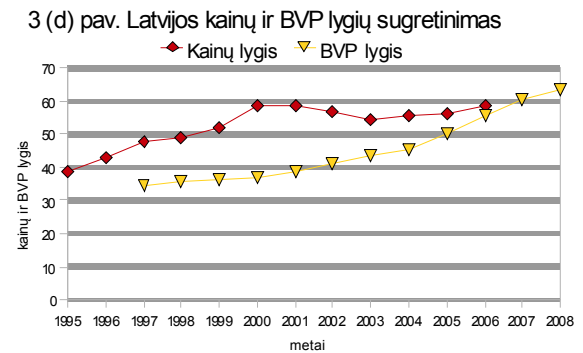
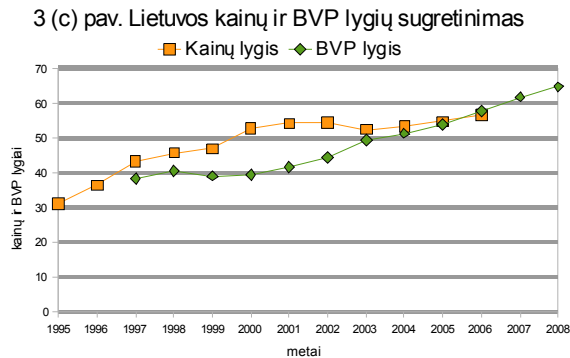
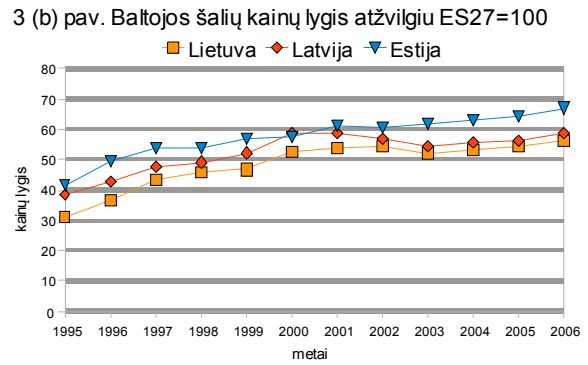
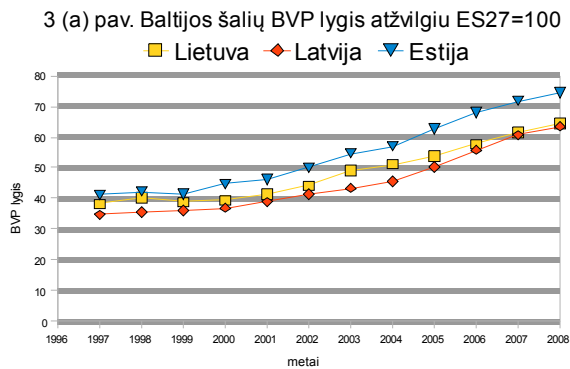

Šie duomenys nepalieka jokių abejonių, kad esminis veiksnys, lemiantis skirtingą kainų lygį įvairiose valstybėse, yra jų ekonominis pajėgumas, matuojamas kaip BVP, tenkantis vienam gyventojui, arba produktyvumas, matuojamas kaip BVP, tenkantis vienam dirbančiajam. Išimtį sudaro tik Liuksemburgas, kurio ūkį sunku nagrinėti kaip atskirą ekonominį valstybinį darinį. Būtinai reikia atkreipti dėmesį, kad BVP 2 pav. matuojamas ne piniginiiais vienetais, bet perskaičiuojamas atsižvelgiant į kainų lygį (nominalus BVP dalinamas iš kainų lygio). Tikrai nereikėtų manyti, kad ryšys tarp BVP lygio ir kainų lygio yra atsitiktinė skirtingų reiškinių koreliacija, nes šis empirinis sąryšis yra žinomas jau penkiasdešimt metų ir vadinamas Penn efektu. Negana to, Penn efektui paaiškinti yra kuriami įvairūs teoriniai modeliai, tarp kurių labiausiai pripažintas Balassa-Samuelson efektas (http://en.wikipedia.org/wiki/Balassa-Samuelson_effect). Yra žinoma ir daugiau mikroekonominių mechanizmų, padedančių atsirasti Penn efektui. Mano nuomone, Penn efektą reikėtų vertinti kaip ekonomikos raidos statistinį dėsnį, kuris galioja esant tam tikroms pusiausvyrinėms sąlygoms, užtikrinamas didesnio produktyvumo ekonominių regionų aprūpinimą didesniais ir kokybiškesniais ištekliais. Jei ekonomikos augimo nelydi atitinkamas kainų lygio augimas, toks augimas turi užgesti dėl neišvengiamai atsirandančios visų rūšių išteklių stokos. Dėl spartėjančio ekonomikos augimo didėjančią infliaciją turime laikyti dėsningu reiškiniu, jeigu ji neviršija BVP prieaugio. Didesni BVP ir kainų lygio augimo skirtumai galimi tik trumpą laikotarpį. Supratus šį ryšį, baimės dėl didėjančios Lietuvoje infliacijos turėtų mažėti, o į gąsdinimus neišvengiamomis ekonominėmis krizėmis reikėtų žvelgti gerokai ramiau. Kad gąsdinimai yra nepagrįsti, aiškėja tada, kai pradėdame detaliau nagrinėti jų teiginius.

Pavojingiausios ir žalingiausios yra kalbos apie tariamą lito nuvertėjimą ir neišvengiamą jo devalvaciją. Čia galima priminti panašias kalbas po to, kai 1994 m. įsivedėme Valiutų valdybos modelį ir susiejome litą su doleriu. Tada infliaciją matavome dešimtimis procentų per metus, o darbo užmokesčio augimas gerokai atsiliko nuo kainų augimo. Tai buvo gana sunkus mūsų integracijos į naują ekonominę erdvę laikotarpis. Kainos sparčiai artėjo prie Europos lygio, o atlyginimai tūpčiojo vietoje. Nors dalis „ekspertų“ reikalavo litą devalvuoti, niekas jų nepaklausė. Dėl palankių aplinkybių jis gerokai sustiprėjo dolerio atžvilgiu, infliacija sumažėjo, ir atsivėrė anksčiau neprieinami kreditiniai išteklių, dabar užtikrinantys spartų ekonomikos augimą.

Kalbos apie galimą lito devalvaciją, kai ekonomika auga 10 proc. per metus, kai, matuojant perkamosios galios paritetais, 1 euras nesiekia 2 litų, yra nepagrįstos ir destruktivos. Valiutos devalvacija gali būti naudojamas tais atvejais, kai atlyginimų lygis pasidaro didesnis negu šalies ekonominis išsivystymas leidžia ir dėl to sustoja ekonomikos augimas. Devalvacija atveju visų prekių ir paslaugų kainos automatiškai perskaičiuojamos pagal naują kursą, o atlyginimai lieka nepakitę. Taip gyvenimo lygio sąskaita padidėja investicijų efektyvumas ir atgyja ekonomika. Lietuvai labai toli iki tokios padėties ir dėl išskirtinai didelių BVP bei eksporto augimo tempų, ir dėl beveik žemiausio darbo užmokesčio lygio Europoje. Realus BVP Lietuvoje šiuo metu yra apie du kartus žemesnis negu Europos vidurkis, o nominalus (matuojamas eurai) yra keturis kartus žemesnis. Tai reiškia, kad atitinkamai ir nominalus darbo užmokesčio lygis turėtų būti keturis kartus žemesnis negu ES vidurkis. Statistika rodo, kad Lietuvos darbo užmokestis yra 7–8 kartus žemesnis negu Europoje. Tokiomis sąlygomis investicijos yra labai veiksmingos, o ekonomikos augimas gali būti stimuliuojamas didesniu ūkio kreditavimu. Jei Lietuva šiuo ekonominės raidos laikotarpiu turėtų centrinio banko reguliavimo svirtis, būtų puikios galimybės litą sustiprinti ir taip sumažinti infliacijos litais lygį. Pavyzdžiui, Lenkijoje ir Čekijoje, turinčiose centrinio banko funkcijas, nacionalinės valiutos 2007 m. stiprėjo euro atžvilgiu. Šiuo metu galimybių stiprinti litą nėra (dėl lito susiejimo su euru), todėl turime sugyventi su infliacijos lygiu, kuris artėja prie BVP augimo. Tokiomis sąlygomis svarbus vaidmuo tenka Vyriausybei, nes ji nuolat turi rūpintis biudžetinių darbuotojų atlyginimais, kurie neturėtų atsilikti nuo kainų, BVP ir privataus sektoriaus darbo užmokesčio lygio augimo. Jei Vyriausybė nesugebės tinkamai atlikti savo darbo, socialinės įtampos visuomenėje augs, svarbiose šaliai srityse (švietimas, sveikatos apsauga, mokslas) galime prarasti daug kvalifikuotų specialistų.

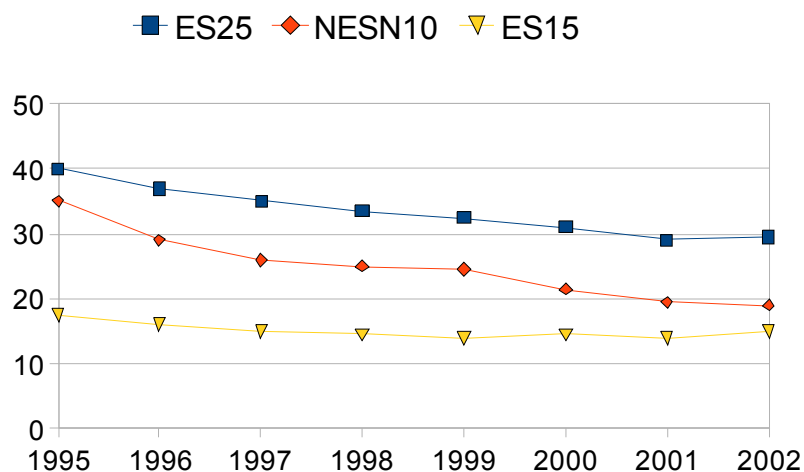
Kadangi mūsų gerovė tiesiogiai priklauso nuo BVP augimo, turime aiškiai suvokti jo atsiradimo ekonomines finansines sąlygas. Nėra jokios abejonės, kad pastarojo laikotarpio Baltijos valstybių spartus vystymasis yra susijęs su dideliais ir pigiais kreditiniais išteklių, pasiekiančiais gyventojus ir įmones per Europos mastu veikiančią bankų sistemą. Ypač sparti yra nekilnojamojo turto ir infrastruktūros plėtra, didinanti mūsų šalies teritorijoje sukaupto turto vertę. Naujausios gamybos ir paslaugų technologijos, didinančios darbo našumą, taip pat prieinamos dėl kreditinių išteklių. Spartų vystymąsi kreditų pagrindu lydi ne tik padidėjusi infliacija, bet ir didelis einamosios sąskaitos deficitas. Nors dalis ekspertų einamosios sąskaitos deficitą laiko didžiausiu pavojumi ir sieja jį su neva realiai vykstančiu lito nuvertėjimu, kurį neišvengiamai lydės faktinis lito devalvacija, tokia minčių eiga ir prognozės yra klaidinančios. Europos sparčios ekonominės integracijos sąlygomis Rytų Europos valstybių einamosios sąskaitos deficitus laikinai dengs bazinių šios ekonominės zonos pinigų eurų kiekio apyvartoje prieaugis. Rūpesčių šioje gražioje Europos plėtros perspektyvoje gali atsirasti tik tuo atveju, jei bankų išduodamos paskolos bus nepakankamai kontroliuojamos, kreditai bus naudojami trumpalaikiam vartojimui ir tai sukels bankų nemokumo problemų. Jei atsirastų tokios padėties požymių, savo žodį turėtų tarti Lietuvos banko specialistai, mūsų žiniomis, bankų kaip ir viso ūkio veiklos rezultatai yra išskirtinai geri.

Remiantis anksčiau pateiktais samprotavimais, mūsų ir kitų Rytų Europos valstybių gyvenimo lygio ir ekonomikos artėjimas prie Europos standartų galimas tik tokiu būdu. Kainų lygis auga neatsilikdamas nuo realaus BVP augimo, tarkime 7 proc. per metus. Tada nominalus BVP ir atlyginimų lygis, matuojamas eurai, auga dvigubai greičiau – 14 proc. Nesunku suprasti, kad realus atlyginimas auga taip pat kaip ir realus BVP, t. y. 7 proc. Tik toks scenarijus atitinka Europos integracinius siekius, užtikrindamas tolygią regioninę plėtrą. Tai patvirtina ir statistinė informacija. Trečiame paveikslėlių rinkinyje pateikiame Baltijos valstybių kainų ir BVP lygių kitimą pagal Eurostat duomenis. 3 (a) pav. sugretiname trijų šalių BVP lygius, 3 (b) pav. kainų lygius, 3 (c), 3 (d), 3 (e) paveikslėliuose sugretiname Lietuvos, Latvijos ir Estijos kainų ir BVP lygius atitinkamai. Akivaizdu, kad trijų šalių ekonominė raida turi labai daug panašumo, patvirtindama Penn efekto veikimą. Tiek kainų lygis, tiek BVP auga, nors kainų augimas pradinėje stadijoje aplenkia BVP. Šiuos skirtingus augimo tempus galima paaiškinti tuo, kad pradinėje etape visos trys šalys dar turėjo aukštą nedarbingumą ir aukštą kreditinių išteklių palūkanas, tai stabdė darbo užmokesčio ir BVP augimą. Nuo 2000 m. prasideda spartesnio ekonomikos augimo laikotarpis, skatinamas gyventojams ir įmonėms lengviau prieinamomis paskolomis. Ekonominė plėtra sumažino nedarbingumą ir sudarė sąlygas darbo užmokesčiui augti. Tolimesnis ekonomikos augimas yra įmanomas tik kainoms, realiems BVP ir darbo užmokesčiui augant panašiu greičiu. Šis augimas atspindi bendras Rytų Europos ekonominio integravimo į ES erdvę tendencijas – tiek kainų, tiek BVP lygis artėja prie ES vidurkio.

Ketvirtame paveikslėlyje parodytas kainų lygio dispersijos Europoje kitimas.

4 pav. Kainų lygio dispersija Europos Sąjungoje 1995-2002 m. procentais nuo vidutinio kainų lygio.

Tai rodo, kad kainų lygio skirtumai tiek tarp naujų ES narių (10 valstybių), tiek tarp visos ES narių nuolat mažėja dėl sparčios ekonominės integracijos. Tarp senųjų ES narių (ES15) konvergencija yra menkai pastebima, nes tai jau yra įvykęs faktas, o esantys kainų lygio skirtumai čia yra nulemti pastovesnių gamtinių, geografinių ir kultūrinių skirtumų.